

TA'LIMDA TILLARNI O'QITISHNING MUAMMO VA YECHIMLARI
XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI TASHQI ISHLAR VAZIRLIGI

JAHON IQTISODIYOTI VA DIPLOMATIYA UNIVERSITETI

YEVROPA VA TURKIY TILLAR KAFEDRASI

O'ZBEK VA RUS TILLARI KAFEDRASI

**TA'LIMDA TILLARNI O'QITISHNING
MUAMMO VA YECHIMLARI
(ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОВОГО ОБУЧЕНИЯ
И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ/
PROBLEMS OF LANGUAGE LEARNING
AND WAYS TO SOLVE THEM)**

MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

TO'PLAMI

2026-YIL
4-IYUN

TOSHKENT
2026

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universitetining Yevropa va turkiy tillar kafedrası hamda O'zbek va rus tillari kafedrası tomonidan 2026-yil 4-iyunda o'tkazilgan **"Ta'limda tillarni o'qitishning muammo va yechimlari (проблемы языкового обучения и пути их решения// problems of language learning and ways to solve them)** mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to'plami JIDU Ilmiy muvofiqlashtiruvchi kengashning 2026-yil 26-iyundagi 24-sonli majlisi qarori bilan nashrga tavsiya etildi.

"Ta'limda tillarni o'qitishning muammo va yechimlari (проблемы языкового обучения и пути их решения// problems of language learning and ways to solve them) mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to'plami // – Toshkent: JIDU, 2026. – 396 bet.

Mas'ul muharrir:

O'zbek va rus tillari kafedrası mudiri, dotsent
Yevropa va turkiy tillar kafedrası mudiri,
dotsenti, f.f.n
Oliy ta'limdan keyingi ta'lim ofisi boshlig'i, s.f.n.

M.Abduraxmanova

V.Mamatkasimova

M. Siddiqova

Taqrizchilar:

P.Nishonov – O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti fransuz tili (amaliy fanlar) kafedrası professori, f.f.n.

Sh.U.Narmatova – Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universitetining O'zbek va rus tillari kafedrası dotsenti, f.f.n.

Ushbu ilmiy-amaliy konferensiyaning maqolalarini tahlil qilish va chop etishga tavsiya etish uchun tahririyat–noshirlik guruhi:

Sh.A. Xasanova – Yevropa va turkiy tillari kafedrası katta o'qituvchisi, f.f.f.d.(Phd)

G.Yu.Rofiyeva – Yevropa va turkiy tillari kafedrası katta o'qituvchisi, f.f.f.d.(Phd)

TURK TILIDA BOJXONA TERMINLARINING HUJJATLARDA IFODALANISHI VA ULARDA SUN'IY INTELLEKTNING O'RNI

Xodjayeva Nodira Shuxratovna

JIDU Yevropa va turkiy tillar
kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur ishda turk tilida qo'llaniladigan bojxona terminlarining rasmiy hujjatlarda ifodalanish xususiyatlari, ularning lingvistik va funksional jihatlari hamda zamonaviy sun'iy intellekt texnologiyalarining ushbu jarayondagi o'rni keng tahlil qilinadi. Bojxona hujjatlarining to'g'ri rasmiylashtirilishi xalqaro savdo samaradorligining muhim omili bo'lib, terminologiyaning aniqligi va standartlashuvi bu jarayonda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shuningdek, sun'iy intellekt asosidagi tizimlarning hujjatlarni avtomatlashtirish, tasniflash va nazorat qilishdagi imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: gümruk beyannamesi, çıkış evrakları, TIR karnet, CMR, çekli liste, fatura, invoys, HS kodu, kapılarda kontrol evrakları, ceza faturaları, sun'iy intellekt, bojxona terminologiyasi.

Abstract. This study analyzes the features of how customs terminology used in the Turkish language is represented in official documents, as well as its linguistic and functional aspects, and the role of modern artificial intelligence technologies in this process. The proper formalization of customs documents is a key factor in ensuring the efficiency of international trade, where the accuracy and standardization of terminology play a decisive role. In addition, the capabilities of AI-based systems in automating, classifying, and monitoring documents are examined.

Keywords: gümruk beyannamesi, çıkış evrakları, TIR carnet, CMR, packing list, invoice, HS code, border control documents, penalty invoices, artificial intelligence, customs terminology

Globalashuv jarayonlari va xalqaro savdo hajmining ortib borishi bojxona tizimining samarali ishlashini taqozo etmoqda. Ushbu tizimning muhim tarkibiy

qismi — bu rasmiy hujjatlar bo‘lib, ular orqali tovarlar harakati nazorat qilinadi, soliqlar undiriladi va xalqaro savdo tartibga solinadi. Bojxona hujjatlarida qo‘llaniladigan terminlar mazkur tizimning asosiy semantik birliklari hisoblanadi. Zamonaviy bojxona amaliyotida terminologiyaning standartlashuvi alohida ahamiyatga ega. Jahon bojxona tashkiloti (WCO) ma’lumotlariga ko‘ra, yagona terminologik tizim bojxona jarayonlarini soddalashtirish va tezlashtirish imkonini beradi [WCO, 2022: 15]. Shu sababli turk tilida qo‘llaniladigan bojxona terminlarini ilmiy jihatdan o‘rganish dolzarb masalalardan biridir.

Turkiya geografik joylashuvi va iqtisodiy aloqalari sabab xalqaro tranzit tizimida muhim o‘rin tutadi. Bu esa turk tilidagi bojxona hujjatlarining keng qo‘llanishiga olib keladi. Mazkur hujjatlarda ishlatiladigan terminlar xalqaro standartlarga mos bo‘lishi zarur, aks holda huquqiy va iqtisodiy muammolar yuzaga kelishi mumkin [UNECE, 2021: 22].

Bojxona terminologiyasining amaliy ahamiyati nafaqat hujjatlarni to‘g‘ri rasmiylashtirish bilan cheklanmaydi, balki u axborot almashinuvi jarayonining samaradorligini ham belgilaydi. Ayniqsa, turli tillar va huquqiy tizimlar kesishgan nuqtada terminlarning yagona standart asosida qo‘llanilishi zaruriy shart hisoblanadi. Aks holda, bir xil termin turli talqin qilinishi natijasida bojxona jarayonlarida kechikishlar yoki huquqiy nizolar yuzaga kelishi mumkin [WCO, 2022: 28]. Shu nuqtai nazardan, turk tilidagi bojxona terminlari ikki darajada namoyon bo‘ladi: birinchisi — milliy huquqiy tizim doirasida shakllangan terminologiya, ikkinchisi esa — xalqaro savdo tizimi ta’sirida kirib kelgan va standartlashgan terminlar tizimi. Bu ikki qatlamning o‘zaro uyg‘unligi bojxona hujjatlarining aniqligi va tushunarligini ta’minlaydi. Masalan, TIR va CMR kabi terminlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri xalqaro huquqiy hujjatlardan olingan bo‘lib, ular milliy tilga moslashtirilgan holda qo‘llaniladi [UNECE, 2021: 31].

Bundan tashqari, bojxona terminologiyasi dinamik tizim hisoblanadi. Xalqaro savdo shakllarining o‘zgarishi, elektron tijoratning rivojlanishi va logistika zanjirlarining murakkablashuvi yangi terminlarning paydo bo‘lishiga olib

kelmoqda. Bu esa mavjud terminologik tizimni doimiy ravishda yangilab borishni talab qiladi. Shu jarayonda terminlarning nafaqat lingvistik, balki funksional mosligi ham muhim ahamiyat kasb etadi [European Commission, 2023: 25]. Muallifning ilmiy qarashiga ko'ra, bojxona terminologiyasini o'rganishda an'anaviy lingvistik yondashuv yetarli emas. Uni kompleks — ya'ni lingvistika, huquq va axborot texnologiyalari kesishgan nuqtada tahlil qilish zarur. Ayniqsa, raqamlashtirish jarayonida terminlarning strukturaviy va semantik aniqligi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki avtomatlashtirilgan tizimlar aynan shu parametrlar asosida ishlaydi.

Bojxona terminologiyasi nafaqat til tizimining bir qismi, balki xalqaro savdo infratuzilmasining muhim elementi sifatida qaralishi lozim. Bu esa uning chuqur ilmiy tahlilini va zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiyasini talab qiladi. Bojxona hujjatlari turli xil bo'lib, ularning har biri ma'lum funksiyani bajaradi. Ushbu hujjatlarda qo'llaniladigan terminlar esa ularning mazmunini aniq ifodalashga xizmat qiladi. Eng asosiy hujjatlardan biri — g'umruk beyannamesi bo'lib, u bojxona organlariga taqdim etiladigan rasmiy deklaratsiya hisoblanadi. Unda tovar nomi, miqdori, qiymati, kelib chiqish mamlakati va HS kodi kabi ma'lumotlar aks etadi. Ushbu hujjat bojxona nazoratining markaziy elementi sifatida qaraladi [WCO, 2022: 34].

Yana bir muhim hujjat — TIR karnet bo'lib, u xalqaro avtomobil tashuvlarida qo'llaniladi. TIR tizimi yuklarni bir nechta davlat hududi orqali bojxona nazoratisiz (yoki soddalashtirilgan tartibda) olib o'tishga imkon beradi. Bu tizim 1975-yilgi TIR konvensiyasi asosida ishlaydi [IRU, 2020: 10]. CMR hujjati esa xalqaro yuk tashish shartnomasini tasdiqlovchi hujjat bo'lib, unda yuk jo'natuvchi, tashuvchi va qabul qiluvchi haqida ma'lumotlar keltiriladi. Ushbu hujjat transport huquqining muhim elementi hisoblanadi [UNECE, 2021: 45].

Savdo hujjatlari orasida fatura (invoice) va çeki liste (packing list) alohida o'rin tutadi. Fatura tovarning qiymatini tasdiqlovchi asosiy moliyaviy hujjat bo'lsa, çeki liste yukning tarkibi va qadoqlanishi haqida batafsil ma'lumot beradi [European Commission, 2023: 18].

Shuningdek, HS kodu xalqaro savdoda tovarlarni tasniflash uchun qoʻllaniladi. Ushbu kod bojxona toʻlovlarini aniqlash va statistik hisob-kitoblarni yuritishda muhim ahamiyatga ega [WCO, 2022: 52]. Demak, bojxona hujjatlaridagi terminlar nafaqat lingvistik birlik, balki huquqiy va iqtisodiy mazmunga ega boʻlgan muhim element hisoblanadi.

Bojxona terminlari oʻziga xos lingvistik xususiyatlarga ega. Ular, avvalo, standartlashgan boʻlishi bilan ajralib turadi. Yaʼni bir termin turli hujjatlarda bir xil maʼnoda qoʻllanilishi kerak. Bu esa huquqiy aniqlikni taʼminlaydi [WCO, 2022: 20]. Ikkinchi muhim jihat — bu terminlarning xalqaro xarakterga ega ekanligidir. Masalan, TIR, CMR, HS kabi qisqartmalar deyarli barcha tillarda oʻzgarmagan holda ishlatiladi. Bu esa xalqaro savdo jarayonini soddalashtiradi [UNECE, 2021: 30].

Uchinchi jihat — terminlarning semantik aniqligidir. Masalan, “fatura” va “invoys” koʻpincha bir xil maʼnoda ishlatiladi, biroq ayrim hujjatlarda ularning funksiyasi farqlanishi mumkin. Bu esa tarjima jarayonida ehtiyotkorlikni talab qiladi [European Commission, 2023: 21].

Shuningdek, bojxona terminlari koʻpincha qisqa, aniq va rasmiy uslubda boʻladi. Ular emotsional boʻyoqqa ega emas va faqat maʼlumot uzatish vazifasini bajaradi. Bu esa rasmiy hujjat tilining asosiy talablaridan biridir.

Soʻnggi yillarda sunʼiy intellekt texnologiyalari bojxona tizimiga faol joriy etilmoqda. AI asosidagi tizimlar hujjatlarni avtomatik tanish, maʼlumotlarni ajratib olish va tasniflash imkonini beradi. Masalan, sunʼiy intellekt tizimlari gʻumruk beyannamesidagi maʼlumotlarni tahlil qilib, xatoliklarni aniqlashi yoki HS kodini avtomatik tavsiya qilishi mumkin. Bu esa inson omili bilan bogʻliq xatolarni sezilarli darajada kamaytiradi [World Bank, 2020: 67].

Bizning fikrimizcha, bojxona terminologiyasini lingvistik jihatdan tahlil qilishda eng muhim omillardan biri — bu uning koʻp qatlamli tabiatidir. Yaʼni mazkur terminlar bir vaqtning oʻzida til birligi, huquqiy kategoriya va amaliy-operatsion kod sifatida faoliyat yuritadi. Shu sababli ularni faqat semantik yoki

morfologik nuqtai nazardan o'rganish yetarli emas, balki ularning funksional yuklamasini ham hisobga olish zarur.

Nazarimizda, turk tilidagi bojxona terminlari strukturaviy jihatdan ikki asosiy yo'nalishda shakllanadi: birinchisi — ichki til resurslari asosida hosil qilingan terminlar, ikkinchisi esa — xalqaro terminologik tizimdan o'zlashtirilgan birliklar. Aynan shu ikki qatlamning o'zaro ta'siri terminologik tizimda muayyan noaniqlik va variativlikni yuzaga keltiradi. Bu esa, ayniqsa, tarjima jarayonida va sun'iy intellekt tizimlarida ma'lumotlarni qayta ishlashda muammolar tug'dirishi mumkin.

Shuningdek, bizningcha, bojxona terminlarining muhim lingvistik xususiyatlaridan biri — bu ularning kontekstga yuqori darajada bog'liqligidir. Bir xil termin turli hujjatlarda turlicha funksional yuklama bilan qo'llanishi mumkin. Masalan, “invoys” termini oddiy savdo hujjati sifatida ham, bojxona qiymatini aniqlovchi asosiy manba sifatida ham ishlatiladi. Bu esa terminlarning polifunksionalligini ko'rsatadi va ularni avtomatik tizimlarda qayta ishlashni murakkablashtiradi. Bundan tashqari, bojxona terminologiyasida qisqartmalar va kodlash tizimlari alohida o'rin tutadi. TIR, CMR, HS kabi birliklar nafaqat lingvistik, balki semiotik birlik sifatida ham qaralishi mumkin. Chunki ular ma'lum huquqiy va iqtisodiy mazmunni ixcham shaklda ifodalaydi. Bizningcha, aynan shu jihat sun'iy intellekt tizimlari uchun ham muhim bo'lib, bunday birliklarni to'g'ri interpretatsiya qilish maxsus algoritmik yondashuvni talab qiladi.

Yana bir muhim jihat — bu bojxona terminlarining standartlashuv va variativlik o'rtasidagi muvozanatidir. Bir tomondan, xalqaro savdo yagona terminologiyani talab qiladi, ikkinchi tomondan esa milliy til xususiyatlari terminlarning turlicha shakllanishiga olib keladi. Bizning fikrimizcha, aynan shu muvozanatni saqlash bojxona hujjatlarining aniqligi va samaradorligini ta'minlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

AI tizimlari katta hajmdagi hujjatlarni tezkor qayta ishlash imkonini beradi. Bu esa bojxona jarayonlarini tezlashtirib, logistika samaradorligini oshiradi [WCO, 2022: 60]. Biroq sun'iy intellektning ayrim cheklovlari ham mavjud. Xususan, murakkab terminlarning kontekstga bog'liq ma'nolarini to'g'ri anglash, huquqiy

nozikliklarni hisobga olish masalalari hali to'liq hal etilmagan [World Bank, 2020: 72]. Shu sababli AI tizimlari inson mutaxassislari bilan birgalikda ishlashi maqsadga muvofiq.

Turk tilidagi bojxona terminlari xalqaro savdo tizimida muhim o'rin tutadi. Ularning to'g'ri va standart qo'llanilishi hujjatlarning huquqiy kuchini va amaliy samaradorligini ta'minlaydi. Bojxona hujjatlarida qo'llaniladigan terminlar lingvistik, huquqiy va iqtisodiy jihatdan murakkab tizimni tashkil etadi. Sun'iy intellekt esa ushbu jarayonni avtomatlashtirish va optimallashtirishda katta imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq terminologik aniqlikni ta'minlashda inson omili hanuz muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. World Customs Organization. *Revised Kyoto Convention*. Brussels, 2022.
2. UNECE. *Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road (CMR)*. Geneva, 2021.
3. IRU. *TIR Handbook*. Geneva, 2020.
4. European Commission. *Customs and Taxation Guide*. Brussels, 2023.
5. World Bank. *Artificial Intelligence in Trade Facilitation*. Washington, 2020.